

Μνήμων

Τόμ. 33 (2014)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΦΩΤΙΝΗ ΧΑΙΡΕΤΗ, Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στο Ιερόδικείο του Χάν-δακκ. Ειδήσεις για τον ναχιγιέ Μαλεβιζίου (1669-1689) ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Οι περιπέτειες του Κωνσταντή Καλαμάτα και άλλων ελλήνων κουρσάρων του Αιγαίου στην υπηρεσία της Βρετανίας (1756-1763) ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Ένας Έλληνας στο Παρίσι επιδοκιμάζει τη 18η Μαρτυρία του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Αυτός που δεν ήταν εκεί. Σημειώσεις για τον Louis Auguste Blanqui στο Παρίσι του 1870-1871 ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΪΤΗΣ, Έμποροι στην Αυστρία του «μακρού» 19ου αιώνα ΛΑΒΕΝΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, *Πού να βρίσκεται κρημμένα – το κοινό*; Αναγνώσεις στην εικοσαετία του Μεσοπολέμου. *Τυμφορστός, Η μικρούλα*, 1923 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΤΕΝΕΚΕΤΖΗΣ, *Τέχνη και πολιτική στον Ψυχρό Πόλεμο*. Ο διεθνής διαγωνισμός γλυπτικής για το Μνημείο του Αγνώστου Πολιτικού Κρατούμένου ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, Το ελληνικό δικτατορικό καθεστώς στη συγκυρία του μεσανατολικού πολέμου του 1973

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΟ ΑΡΘΡΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, Ανακνώνοντας τη ματιά μας για το Εικοσιένα με αφορμή τον *Μακρογιάση* του Νίκου Θεοτοκά

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, *Βίκυ Πάτσιου*, *Τάκης Καριολής*, *Τσαρς Μαντούβαλος*, *Ειρήνη Ριζάκη*, *Αλεξάνδρα Σφοίνη*, *Ολγα Κατσαρδής-Hering*, *Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης*, *Μαρία Βελιώτη-Γεωργιοπούλου*, *Βασίλης Κρεμμυδάς*

33

ΑΘΗΝΑ 2013-2014

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΣΤΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟΥ 1973

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.861](https://doi.org/10.12681/mnimon.861)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ Λ. (2014). ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΣΤΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟΥ 1973. *Μνήμων*, 33, 207–231. <https://doi.org/10.12681/mnimon.861>

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΣΤΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟΥ 1973

Αντικείμενο του παρόντος είναι η διερεύνηση ενός αρκετά διαδεδομένου «αστικού μύθου», σύμφωνα με τον οποίο το καθεστώς Παπαδόπουλου ανετράπη τον Νοέμβριο του 1973 από τους Αμερικανούς, επειδή ο δικτάτορας «σήκωσε κεφάλι», αρνούμενος να συνδράμει τις Ηνωμένες Πολιτείες στην προσπάθεια στρατιωτικής υποστήριξης του Ισραήλ, κατά τη διάρκεια του Αραβοϊσραηλινού πολέμου τον Οκτώβρη του 1973. Το σενάριο αυτό προϋποθέτει ως δεδομένο ότι το πραξικόπημα Ιωαννίδη της 25ης Νοεμβρίου 1973 εκπορεύθηκε, ή πάντως υποστηρίχθηκε, από τους Αμερικανούς (πιθανόν και από τους «Εβραίους»¹) και παραπέρα, βεβαίως, ότι η εξέγερση του Πολυτεχνείου λίγες ημέρες νωρίτερα, υπήρξε μια προγραμματισμένη από τις ίδιες δυνάμεις «προβοκάτσια», που δημιούργησε τις πολιτικές προϋποθέσεις και το κατάλληλο κλίμα για την ανατροπή του Παπαδόπουλου από τον Ιωαννίδη.

Η θεωρία αυτή κατέχει εξέχουσα θέση στον ευρύτερο κύκλο των τόσο προσφιλών σε πολλούς συνωμοσιολογικών θεωριών, που αρέσκονται να ερμηνεύουν με απλοϊκό τρόπο περίπλοκα δραματικά γεγονότα. Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε αρκετές πηγές που προβάλλουν ή υιοθετούν την παραπάνω θεωρία,² επελέγη ωστόσο η διατύπωση από τα απομνη-

1. «Έχει δίκιο ο κ. Στυλιανός Παττακός που είναι πεπεισμένος πως τον Γεώργιο Παπαδόπουλο τον έριξαν οι Εβραίοι, με εκτελεστικό όργανο τον Ιωαννίδη, μέσω του Εβραίου γαμπρού του, κ. Αλαζράκη [κλινικάρχη του «Κυανού Σταυρού», συζύγου της Δέσποινας Ιωαννίδη]». βλ. Γρ. Α. Μιχαλόπουλος, *Η προδοσία της 24 Νοεμβρίου 1973*, Αθήνα χ.χ., σ. 47· πρβλ.: «Μεσάζω σ' αυτές τις επαφές [του Ιωαννίδη με τους Ισραηλινούς] ήταν ο Έλληνας, εβραϊκής καταγωγής, Ζακ Αλαζράκης, κουνιάδος του Ιωαννίδη», περ. *Der Spiegel*, 20.8.1974, όπως παρατίθεται από τον Σέφη Αναστασάκο, *Θύελλα στην Αθήνα*, Αθήνα 1974, σ. 97.

2. Η φημολογία αυτή ξεκίνησε σχεδόν αμέσως μετά το Νοεμβριανό πραξικόπημα. Σε μακροσκελή ανταπόκριση του Αμερικανού διπλωματικού αναλυτή Dusko

μονεύματα ενός σημαντικού παράγοντα του καθεστώτος Παπαδόπουλου, του σμήναρχου Σκαρμαλιωράκης, ως ιδιαίτερα γλαφυρή και νοσταλγικά βουκολική:

Παραστήσαμε τον «δύσκολο» μη επιτρέψαντες στα μεταγωγικά αεροπλάνα των ΗΠΑ να πραγματοποιήσουν ενδιάμεσες προσγειώσεις σε ελληνικά αεροδρόμια. Κι αυτό χάριν μιας αμφιβόλου αξίας φιλοαραβικής πολιτικής [...]. Δεν τις φάγαμε βέβαια απ' ευθείας από τους Ισραηλινούς αλλά από τον επιδιαιτητή τους. Διότι η καίρια «φάπα», το Πολυτεχνείο, αυτήν την αιτία είχε. Τρίψαμε το κεφάλι μας στην γκλίτσα του τσοπάνου και τη φάγαμε τη μαγκουριά κατακέφαλα και καίρια. Διότι στο χάος και στην σύγχυση που επακολούθησε, αναπήδησε από την αφάνεια και ο, από ανύποπτο χρόνο, αμφισβητίας [Ιωαννίδης]. Του άνοιξε τον δρόμο ο «επιδιαιτητής» με την γκλίτσα του.³

Υπενθυμίζουμε συνοπτικά το χρονολογικό πλαίσιο των γεγονότων: Στις 6 Οκτωβρίου 1973 αιγυπτιακές και συριακές δυνάμεις επετέθησαν στη χερσόνησο του Σινά και τα υψώματα του Γκολάν αντίστοιχα. Μέχρι τις 8 Οκτωβρίου οι μεν Αιγύπτιοι είχαν εγκατασταθεί σε δύο προγεφυρώματα στην ανατολική όχθη του Σουέζ, ενώ οι Σύριοι είχαν προελάσει σε βάθος 10 χλμ. στο Γκολάν. Στις 9 Οκτωβρίου άρχισε ο συστηματικός από αέρος και θαλάσσης ανεφοδιασμός των Αράβων από τη Σοβιετική Ένωση. Στις 10 Οκτωβρίου το Ισραήλ αντεπιτέθηκε με επιτυχία στο Γκολάν, αλλά υπέστη νέα ήττα στο Σινά. Την επομένη, ισραηλινές πυ-

Doder στην εφημ. *Washington Post* (9.12.1973), γινόταν ήδη αναφορά στις διαδόσεις στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις οποίες η ανατροπή του Παπαδόπουλου «ήταν έργο των Αμερικανών», επειδή «η Ουάσιγκτον ενοχλήθηκε από την απόφασή του να αρνηθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες τη χρήση των ελληνικών χωρικών υδάτων και του εναέριου χώρου κατά τον πόλεμο της Μέσης Ανατολής του Οκτωβρίου». Σύμφωνα με ανάλογο δημοσίευμα του ανταποκριτή John Cooley στην εφημ. *Christian Science Monitor* (2.1.1974), ο Παπαδόπουλος και ο Μαρκεζίνης δήλωναν σε όποιον συναντούσαν ότι «η CIA ενορχήστρωσε την ανατροπή τους», επειδή ο Παπαδόπουλος «αρνήθηκε να επιτρέψει στις αμερικανικές στρατιωτικές πτήσεις ανεφοδιασμού του Ισραήλ να χρησιμοποιήσουν βάσεις στην Ελλάδα». Για νεότερες αναφορές βλ. ενδεικτικά τους ισχυρισμούς του Σπύρου Ζουρνατζή: «Ο Δ. Ιωαννίδης και μετά οι τρεις αρχηγοί, Αραπάκης, [Παπανικολάου] της Αεροπορίας και ο Μπονάνος, αυτοί οι οποίοι είναι αποδέκτες των σημάτων της CIA, State Department και δεν συμμαζεύεται, κυρίως του Κίσιγκερ για να ανατρέψουν τον ως τότε αρχηγό τους Παπαδόπουλο... «Ο ανατροπέας ήταν ο Κίσιγκερ διά χειρός Ιωαννίδη»· βλ. Γρ. Α. Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 77, 79.

3. Αντώνιος Σκαρμαλιωράκης, *Μνήμες και μαρτυρίες*, Αθήνα 2001, σ. 366.

ραυλάκατοι βύθισαν ένα σοβιετικό πλοίο σε συριακό λιμάνι, με αποτέλεσμα να αναπτυχθούν ισχυρές σοβιετικές ναυτικές δυνάμεις κατά μήκος των ακτών της Συρίας.⁴ Στις 13 Οκτωβρίου ξεκίνησε ο από αέρος εφοδιασμός του Ισραήλ από τις ΗΠΑ. Στις 17, ισραηλινές τεθωρακισμένες μονάδες κατάφεραν να διασχίσουν το Σουέζ και να προελάσουν στο αιγυπτιακό έδαφος. Στις 22 Οκτωβρίου το Συμβούλιο Ασφαλείας υιοθέτησε ψήφισμα για την κατάπαυση του πυρός, το οποίο τελικώς τέθηκε σε εφαρμογή στις 25 Οκτωβρίου.

Αυτός ήταν, λοιπόν, εν ολίγοις ο Αραβοϊσραηλινός πόλεμος των είκοσι ημερών, ο οποίος μπορούμε να πούμε ότι έληξε μεν με ισοπαλία (έως και ελαφρά υπεροχή των Ισραηλινών) στο στρατιωτικό πεδίο, αλλά με σαφή κέρδη των Αράβων, κυρίως των Αιγυπτίων, στο πολιτικό πεδίο και τη μάχη των εντυπώσεων (ενώπιον της αραβικής κοινής γνώμης και όχι μόνο),⁵ γεγονός που επέτρεψε να δρομολογηθεί λίγα χρόνια αργότερα (το 1978) η συμφωνία του Camp David.⁶ Εξακολούθησε, ωστόσο, η αντιπαράθεση των δύο στόλων (αμερικανικού και σοβιετικού), απευθείας και χωρίς πλέον ενδιάμεσους παίκτες, με πολύ επικίνδυνες στιγμές σε τακτικό επίπεδο. Στην κορύφωση αυτής της δεύτερης, πλέον, κρίσης είχαμε μια συγκέντρωση στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ των Κυθήρων και των ακτών της Μέσης Ανατολής πάνω από εκατό πολεμικών σκαφών, εξοπλισμένων και με πυρηνικά όπλα,⁷ και σε απόσταση λίγων μιλίων το ένα από το άλλο. Η αμερικανική κυβέρνηση έθεσε σε κατάσταση πλήρους συναγερμού όλες τις στρατιωτικές της δυνάμεις παγκοσμίως, ενώ πλοία από όλους τους ωκεανούς έσπευδαν στην Ανατολική Μεσόγειο. Η κατάσταση αυτή άρχισε να αποκλιμακώνεται στις 5 Νοεμβρίου, ενώ η λήξη του συναγερμού δόθηκε μόλις στις 19 Νοεμβρίου.⁸

4. Victor Israelyan, *Inside the Kremlin During the Yom Kippur War*, University Park, Pennsylvania State University Press, 1995, σ. 68-71.

5. Trevor N. Dupuy, *Evasive Victory: The Arab-Israeli Wars, 1947-1974*, Νέα Υόρκη 1978, σ. 603.

6. David T. Buckwalter, «The 1973 Arab-Israeli War», στο Kevin L. Little (επιμ.), *Case Studies in Policy Making & Process*, Naval War College, Newport 2004, σ. 17.

7. William B. Quandt, *Soviet Policy in the October 1973 War*, Rand, [Santa Monica], 1976, σ. 30-34· Lyle J. Goldstein & Yuri M. Zhukov, «A tale of two fleets: a Russian perspective on the 1973 Naval standoff in the Mediterranean», περ. *Naval War College Review*, άνοιξη 2004, σ. 44.

8. «Early on 25 October, after a late-night cabinet meeting, the White House responded to Brezhnev's message with a worldwide alert, moving to Defense Condition 3»· βλ. Bruce Watson and Susan Watson (επιμ.), *The Soviet Navy:*

Τα παράπλευρα ζητήματα που ανέκυψαν κατά τη διάρκεια του πολέμου, και τα οποία έχουν πιο άμεσο ενδιαφέρον για μας, ήταν αφενός τα προβλήματα της επιχείρησης ανεφοδιασμού του Ισραήλ από τις ΗΠΑ και αφετέρου οι επιπτώσεις της προαναφερόμενης κατά μέτωπο αντιπαράθεσης Αμερικανών και Σοβιετικών στην Ανατολική Μεσόγειο, σε συνδυασμό με την επίκληση της πυρηνικής επιλογής (πραγματικής ή χάριν εντυπώσεων), που έπαιξε σε μεγάλο βαθμό στη σκακιέρα.

Ας ξεκινήσουμε από το ζήτημα του ανεφοδιασμού. Οι αρχικές αμερικανικές εκτιμήσεις φαίνεται ότι ήταν εξαιρετικά αισιόδοξες, θεωρώντας ότι το Ισραήλ θα κατάφερνε να ανατρέψει σύντομα το παιχνίδι νικώντας τους αντιπάλους του και, κατά συνέπεια, δεν θα απαιτείτο άμεση βοήθεια από τις ΗΠΑ.⁹ Οι εκτιμήσεις αυτές βασίζονταν εν πολλοίς στις εντυπωσιακές επιδόσεις των Ισραηλινών κατά τον προηγούμενο πόλεμο των έξι ημερών, τον Ιούνιο του 1967.¹⁰ Στις 8 Οκτωβρίου όμως είχε πλέον καταστεί σαφές ότι μια παρόμοια ανατροπή της κατάστασης δεν διαφαίνονταν εύκολη και ότι οι ισραηλινές δυνάμεις είχαν υποστεί απρόσμενα υψηλές απώλειες σε ανθρώπους και υλικό.¹¹ Σύμφωνα με υπάρχουσες πληροφορίες, το Ισραήλ θεώρησε τότε ότι αντιμετώπιζε πραγματικό κίνδυνο και τη νύκτα της 8ης προς την 9η Οκτωβρίου η ισραηλινή κυβέρνηση φέρεται να έδωσε την εντολή τοποθέτησης 13 τακτικών πυρηνικών κεφαλών σε πυράλους τύπου «Ιεριχώ». Φαίνεται ότι οι προπαρασκευές αυτές έγιναν χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια συγκάλυψής τους, ώστε να εντοπιστούν από τα μέσα παρακολούθησης των δύο υπερδυνάμεων.¹² Είτε επρόκειτο για μπλόφα, είτε όχι, το γεγονός είναι ότι την ίδια ημέρα, στις 9 Οκτωβρίου, η κυβέρνηση Νίξον αποφάσισε την άμεση ενίσχυση του Ισραήλ με πολεμικό υλικό, προκειμένου να καλυφθούν τα κενά που προκλήθηκαν

Strengths and Liabilities, Boulder (Colorado) 1986, σ. 109-112· πρβλ. Elmo R. Zumwalt Jr., *On Watch*, Νέα Υόρκη 1976, σ. 439.

9. Abraham Rabinovich, *The Yom Kippur War*, Νέα Υόρκη 2004, σ. 485.

10. Robert G. Weinland, *Superpower Naval Diplomacy in the October 1973 Arab-Israeli War*, CNA's Center for Naval Analyses Report, Άρλιγκτον 1978, σ. 36.

11. Συνολικά, σε όλη τη διάρκεια των συγκρούσεων, το Ισραήλ είχε περίπου 11.000 ανθρώπινες απώλειες (2.800 νεκρούς) κι έχασε περισσότερα από 800 τεθωρακισμένα και πάνω από 100 μαχητικά αεροσκάφη· βλ. David T. Buckwalter, *ό.π.*, σ. 17.

12. George Lenczowski, *American Presidents and the Middle East*, Durham, Duke University Press, 1990, σ. 129· Warner D. Farr, *The Third Temple's Holy of Holies: Israel's Nuclear Weapons*, Μοντγκόμερι, Air War College, 1999, σ. 9-15· William B. Quandt, *ό.π.*, σ. 109.

από τις απώλειές του. Επρόκειτο για την επιχείρηση που έλαβε την κωδική ονομασία «Nickel Grass».¹³

Και τότε προέκυψε το ζήτημα αφενός της διαδρομής που θα ακολουθούσαν οι εμπλεκόμενες στην επιχείρηση αμερικανικές αεροπορικές και ναυτικές μονάδες, διερχόμενες από τα εθνικά ύδατα και τον εναέριο χώρο συμμάχων κρατών, και αφετέρου του ανεφοδιασμού και της λογιστικής υποστήριξης αυτών των μονάδων σε βάσεις εγκατεστημένες σε αυτές τις χώρες. Στο σημείο αυτό όλες οι πηγές συμφωνούν απολύτως μεταξύ τους στη διαπίστωση ότι οι περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες αρνήθηκαν να επιτρέψουν σε αμερικανικά αεροπλάνα που μετέφεραν βοήθεια στο Ισραήλ, να διέλθουν από τον εναέριο χώρο τους ή να ανεφοδιαστούν σε καύσιμα σε αεροδρόμια επί του εδάφους τους, φοβούμενες μεταξύ των άλλων ένα αραβικό embargo πετρελαίου σε βάρος τους.¹⁴

Η στάση αυτή προκάλεσε την έντονη δημόσια αντίδραση της Αμερικής. Στις 26 Οκτωβρίου ο πρόεδρος Νίξον κατήγγειλε από τηλεοράσεως ότι «οι Ευρωπαίοι φίλοι μας δεν ήταν όσο θα έπρεπε πρόθυμοι να συνεργαστούν μαζί μας στην προσπάθεια διευθέτησεως της κρίσεως στη Μέση Ανατολή». Η δήλωση του εκπροσώπου του State Department Robert McCloskey ήταν σαφώς πιο επιθετική: «Η έλλειψη πλήρους υποστήριξης της πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών στο Μεσανατολικό, [...] θέτει σε αμφισβόλια την όλη έννοια της ευρωπαϊκής ασφάλειας», προσθέτοντας ότι «η ανεφοδιαστική προσπάθειά μας στη Μέση Ανατολή είναι προς το συμφέρον [...] των άλλων συμμάχων χωρών μας στο NATO, όσο είναι και προς το δικό μας συμφέρον», ενώ οι δηλώσεις του προϊσταμένου του Henry Kissinger προχώρησαν ακόμη περισσότερο: «Δεν μ' ενδιαφέρει το NATO ό,τι κι αν γίνει. Τόσο είμαι αηδιασμένος», φέρεται να δήλωσε¹⁵

13. Μνημόνια συνομιλιών μεταξύ αφενός του Ισραηλινού πρέσβη στις ΗΠΑ Simcha Dinitz και του στρατιωτικού ακόλουθου, στρατηγού Mordechai Gur, και αφετέρου των Henry Kissinger, Brent Scowcroft και Peter Rodman, 9 Οκτωβρίου 1973, George Washington University National Security Archive (αμφότερα προσβάσιμα στο διαδίκτυο: www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB98/octwar-21a.pdf & [octwar-21b.pdf](http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB98/octwar-21b.pdf)).

14. Walter J. Boyne, «Nickel Grass», περ. *Air Force Magazine*, Vol. 81, No. 12, December 1998, σ. 57· Norman Polmar, *Chronology of the Cold War at Sea 1945-1991*, Αννάπολις, Naval Institute Press, 1998, σ. 150· Peter M. Swartz & Karin Duggan, *The U.S. Navy in the World (1970-1980): Context for U.S. Navy Capstone Strategies and Concepts*, Αλεξάνδρεια (Βιρτζίνια ΗΠΑ), CNA's Center for Naval Analyses Report, 2014, σ. 8.

15. «Αηδιασμένος με το NATO ο κ. Κίσσινγκερ για τη στάση του στη Μ. Ανατολή», εφημ. *Τα Νέα*, 31.10.1973· ανάλογο σχόλιο διατύπωσε και είκοσι έξι

στο Κογκρέσο. Ο δε εκπρόσωπος των ΗΠΑ στην έδρα του NATO χρησιμοποίησε κατά τις ανταποκρίσεις «προκλητική μέχρι συγκλονισμού γλώσσα» μιλώντας στους αντιπροσώπους των δυτικοευρωπαϊκών χωρών. Το όνομά του: Donald Rumsfeld.¹⁶

Η μόνη χώρα που προσέφερε δημοσίως τη συνδρομή της ήταν η Πορτογαλία, επιτρέποντας τον ανεφοδιασμό των αμερικανικών αεροσκαφών στην αεροπορική βάση Lajes των Αζορών.¹⁷ Από εκεί, τα αμερικανικά μεταγωγικά κατευθύνονταν πάνω από τα στενά του Γιβραλτάρ, συνέχιζαν την πτήση τους πάνω από τη Μεσόγειο μέχρι την ευρύτερη περιοχή της Κρήτης και κατέληγαν στο αεροδρόμιο του Τελ Αβίβ. Επρόκειτο για μια συνολική απόσταση σχεδόν 6.000 μιλίων. Στο τμήμα της πτήσης πάνω από τη Μεσόγειο τα μεταγωγικά συνοδεύονταν από αμερικανικά καταδιωκτικά που απογειώνονταν διαδοχικά από τρία αεροπλανοφόρα σταθμευμένα κατά μήκος της διαδρομής, μέχρι απόστασης 150 μιλίων από τις ακτές του Ισραήλ, οπότε τη συνοδεία αναλάμβαναν ισραηλινά καταδιωκτικά. Το πρώτο μεταγωγικό προσγειώθηκε στο Ben Gurion στις 14 Οκτωβρίου, 18:30 τοπική ώρα.¹⁸ Η αμερικανική βοήθεια περιλάμβανε και την επείγουσα παράδοση μαχητικών αεροσκαφών καθώς οι ισραηλινές απώλειες σε αυτό τον τομέα ήταν επίσης σημαντικές. Μέσα σε δύο εβδομάδες στάλθηκαν στην Ισραηλινή Αεροπορία συνολικά περισσότερα από 80 αμερικανικά αεροσκάφη, κυρίως Phantoms και Skyhawks.¹⁹ Σε αυτή την περίπτωση τα μαχητικά ανεφοδιάζονταν αρχικά

χρόνια αργότερα, στα απομνημονεύματά του: «Αν δεν μπορούμε να εμπιστευθούμε τους Ευρωπαίους για να στηρίξουν τις ΗΠΑ σε ένα θέμα που απειλούσε να προκαλέσει μια σοβαρή αναμέτρηση μεταξύ Ανατολής και Δύσης, τότε τι αξία έχει η Συμμαχία;» βλ. Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Νέα Υόρκη 1999, σ. 709.

16. «Προκλητική γλώσσα», εφημ. *Τα Νέα*, 27.10.1973. Η γλώσσα του δεν είχε αλλάξει, απευθυνόμενος στο ίδιο περίπου ακροατήριο για παρόμοιο ζήτημα 30 χρόνια αργότερα, το 2003.

17. George S. Maxwell III, *Israeli Defense Force (IDF) Logistics in the Yom Kippur War*, Kettering (Οχάιο ΗΠΑ), Air Force Institute of Technology, 1986, σ. 54· Walter J. Boyne, *ό.π.*, σ. 57· Norman Polmar, *ό.π.*, σ. 150· Rand Corporation, *Interoperability: A Continuing Challenge in Coalition Air Operations (Monograph Report 1235)*, Σάντα Μόνικα 2000, σ. 216· Lyle J. Goldstein & Yuri M. Zhukov, *ό.π.*, σ. 48.

18. William B. Quandt, *Peace Process: American Diplomacy And The Arab-Israeli Conflict Since 1967*, Ουάσιγκτον 2005, σ. 114.

19. Αναλυτικότερα, στάλθηκαν 34 F-4 Phantom, 36 A-4 Skyhawks, αλλά και 12 C-130E Hercules· βλ. «McDonnell F-4 Phantom: Essential Aircraft in the Air Warfare in the Middle East», περ. *Aviation History* (προσβάσιμο στο

στις Αζόρες και στη συνέχεια διαδοχικά από τα αεροπλανοφόρα USS *Kennedy* (στα ανατολικά του Γιβραλτάρ), USS *Roosevelt* (στα ΝΑ της Σικελίας) και –κρίσιμο σε ό,τι μας αφορά– από το USS *Independence* στα νότια της Κρήτης, προτού προσγειωθούν στο Ισραήλ.²⁰

Ας δούμε τώρα την Ελλάδα μέσα σε όλο αυτό το πλέγμα των εξελίξεων. Η χώρα μας βρισκόταν τότε, όπως το συνηθίζει, κλεισμένη στους στροβιλισμούς του μικρόκοσμού της, στο μέσον της προσπάθειας μιας ελεγχόμενης «πολιτικοποίησης» της δικτατορίας. Μιας διαδικασίας που είχε ξεκινήσει με αφορμή το κίνημα του Ναυτικού, είχε περάσει από την τυπική κατάργηση της βασιλείας, την αυτο-αναγόρευση του Παπαδόπουλου στην προεδρία και του στρατηγού Αγγελή στην αντιπροεδρία, και είχε φθάσει στην ανάθεση στον Σπύρο Μαρκεζίνη της «δοτής» πρωθυπουργίας, με σκοπό τη διατήρηση του καθεστώτος υπό νέο μανδύα κοινοβουλευτικής υφής.

«Την παραμονή ακριβώς της ορκωμοσίας της νέας κυβερνήσεως», αναφέρει ο Μαρκεζίνης, «εξαπελύθη αιφνιδιαστική επίθεση υπό της Συρίας και της Αιγύπτου εναντίον του Ισραήλ [...] και ήρχισεν ο πόλεμος ο γνωστός κατόπιν ως Γιομ Κιπούρ [...]. Το απρόοπτον εκείνο γεγονός απετέλεσεν ένα από τους ασταθμήτους παράγοντας, οι οποίοι επρόκειτο να κρίνουν αποφασιστικώς την τύχην της κυβερνήσεώς μου».²¹ Επικοινωνώντας με τους Δυτικοευρωπαίους πρεσβευτές στην Αθήνα, ο Μαρκεζίνης σχημάτισε την πεποίθηση –και ορθώς– ότι ήταν απόφαση των ευρωπαϊκών χωρών του NATO να παραμείνουν «πάση θυσία» εκτός της αραβοϊσραηλινής σύγκρουσης.²²

Στις 13 Οκτωβρίου 1973, ο υπουργός Εξωτερικών Χρήστος Ξανθόπουλος-Παλαμάς έδωσε συνέντευξη τύπου στους ξένους ανταποκριτές στην Αθήνα, κατά την οποία δήλωσε ότι «αι φιλικαί σχέσεις της Ελλάδος με τας αραβικάς χώρας αποκλείουν οιανδήποτε συμμετοχήν, είτε άμεσον είτε έμμεσον εις τυχόν ενέργειαν στρεφομένην εναντίον των».²³

διαδίκτυο: <http://www.historynet.com/mcdonnell-f-4-phantom-essential-aircraft-in-the-air-warfare-in-the-middle-east.htm/4>).

20. Robert G. Weinland, *ό.π.*, σ. 32-36.

21. Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σ. 255-256.

22. Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, σ. 256-257· τηρώντας κάποιες ισορροπίες, ο Μαρκεζίνης δήλωσε κατά την ημέρα της ορκωμοσίας του: «Many ties connect us with Arab countries, but nothing divides us from the state of Israel, which has also the right to have a place under the sun»· βλ. «Israel's Place under the Sun», εφημ. *Jerusalem Post*, 9.10.1973.

23. Υπενθυμίζοντας σχετική ανάλογη δήλωση που είχε κάνει στις 5.8.1972

Απαντώντας, εξάλλου, σε ερώτηση αν η παρουσία του θου στόλου στις ελληνικές θάλασσες και η παροχή λιμενικών διευκολύνσεων σε αυτόν συμβιβάζεται με τη διατεινόμενη ελληνική ουδετερότητα, ο υπουργός ισχυρίστηκε ότι ο ελληνικός χώρος δεν χρησιμοποιείται για ενέργειες που μπορεί να έχουν σχέση με την κατάσταση στη Μέση Ανατολή, σημειώνοντας ότι η παρουσία σκαφών του θου στόλου στα ελληνικά ύδατα είναι «συνεχής και φυσιολογική», εφόσον η Ελλάδα και οι ΗΠΑ είναι σύμμαχοι, «άλλωστε», πρόσθεσε, «η Μεσόγειος βρίθει σκαφών που ανήκουν εις δυνάμεις και υπερδυνάμεις».²⁴ Ας θυμηθούμε τη συγκέντρωση των εκατό και πλέον πολεμικών σκαφών που προαναφέραμε.

Δύο ημέρες μετά από αυτές τις δηλώσεις, ο τότε αρχηγός του Ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού, αντιναύαρχος Πέτρος Αραπάκης, βρισκόταν στο Newport των Ηνωμένων Πολιτειών, προκειμένου να συμμετάσχει στο 3ο Διεθνές Συμπόσιο Ναυτικής Ισχύος, που διεξήχθη εκεί από τις 15 έως τις 19 Οκτωβρίου 1973.²⁵ Στο περιθώριο του Συμποσίου, ο Αραπάκης είχε έκτακτη κατ' ιδίαν συνάντηση με τον Αρχηγό Ναυτικών Επιχειρήσεων των ΗΠΑ, ναύαρχο Elmo Zumwalt (με πρωτοβουλία του δεύτερου), με μοναδικό αντικείμενο τη χρήση της Σούδας από τον 6ο Στόλο κατά τη διάρκεια του Αραβοϊσραηλινού πολέμου που βρισκόταν σε εξέλιξη. Ο Αραπάκης εξήγησε στον Αμερικανό ομόλογό του ότι «αδίκως ανησυχεί», καθώς οι δηλώσεις της κυβέρνησης των Αθηνών έγιναν «για γενικότερους λόγους εντυπώσεων», διαβεβαιώνοντάς τον ότι «μπορούσε να εξακολουθεί να χρησιμοποιεί τη βάση της Σούδας». «Πράγμα που έγινε», όπως παρατηρεί ο Αραπάκης, με αποτέλεσμα «η αμερικανική κυβέρνηση να θεωρήσει πολύ φιλική τη στάση της Ελλάδας».²⁶ Τη συνομιλία επιβεβαίωσε αργότερα και ο ναύαρχος Zumwalt: «Με επισκέφθηκε

(τότε ως αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών): βλ. «Η ελληνική θέση έναντι των Αράβων είναι αμετάβλητη», εφημ. *Τα Νέα*, 7.8.1972.

24. Βλ. ενδεικτικά εφημ. *Ελεύθερος Κόσμος*, *Το Βήμα*, *Τα Νέα*, 14.10.1973· πρβλ. Γιάννης Σακκάς, «Η Ελλάδα και οι Άραβες την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Εθνικές Επιδιώξεις και Διπλωματία», *Journal of Oriental and African Studies*, τ. 13 (2004), σ. 213. Αραβική διπλωματική πηγή στην έδρα του ΟΗΕ στη Νέα Υόρκη εξέφρασε «ικανοποίηση» για τις δηλώσεις Παλαμά, υπό την προϋπόθεση ότι «η πράξη δεν θα διαψεύσει τις επαγγελίες» (*Τα Νέα*, 15.10.1973).

25. Το «International Seapower Symposium» διοργανωνόταν (και συνεχίζει να διοργανώνεται) κάθε δύο χρόνια στις εγκαταστάσεις του Newport (Rhode Island), με τη συμμετοχή ναυτικών εκπροσώπων από τριάντα οκτώ χώρες· βλ. U.S. Naval War College, *Third International Seapower Symposium*, Newport 1973.

26. Πέτρος Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα 2000, σ. 93-95.

στην Ουάσιγκτον ο τότε Αρχηγός του Ελληνικού Ναυτικού Επιτελείου και μου είπε “Μην ακούτε τι λένε στην Ελλάδα δημοσίως. Να χρησιμοποιήσετε τις βάσεις σας στην Ελλάδα όπως θέλετε”».²⁷

Την επομένη της συνάντησης Αραπάκη-Zumwalt στο Newport, η Αμερικανική πρεσβεία από την Αθήνα διαβεβαίωνε με απόρρητο τηλεγράφημα το State Department ότι «έχει ήδη εκφραστεί σημαντική κατανόηση από τους Έλληνες στρατιωτικούς για την επιχείρηση ανεφοδιασμού του Ισραήλ» και ότι «δεν διαβλέπουμε ότι θα έχουμε πρόβλημα για έκτακτες προσγειώσεις ή για δραστηριότητες “λογιστικής υποστήριξης”».²⁸ Υπενθύμιζε, εντούτοις, ότι «παρά την θετική έποψη της Ελληνικής κυβέρνησης για την πολιτική των ΗΠΑ στην τρέχουσα κρίση, την οποία υιοθετούν οι Έλληνες στρατιωτικοί και πιθανόν και οι περισσότεροι Έλληνες ηγέτες [...], η Ελλάς ίσως βρεθεί σε εξαιρετικά δυσχερή θέση έναντι των Αραβικών χωρών, εάν οι προσγειώσεις από σποραδικές ή ευκαιριακές αποκτήσουν ένα βαθμό τακτικής συχνότητας».²⁹

Ας εξετάσουμε τώρα τι έγινε στην πράξη. Να σημειώσουμε ενδει-

27. Βλ. εφημ. *Το Βήμα*, 4.5.1976, σ. 12.

28. Telegram 7196 from the Embassy in Greece to the Department of State, Athens, October 16, 1973, 1525Z, Richard Nixon Presidential Library, Presidential Materials Staff, NSC Files, Country File Greece vol. III· πρβλ. Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα 2002, σ. 161-162.

29. Σωτήρης Ριζάς, *ό.π.*. Η πρεσβεία απαντούσε με το τηλεγράφημα αυτό στο επείγον απόρρητο σήμα της 15ης Οκτωβρίου 1973, με το οποίο ο Kissinger είχε επισημάνει στις αμερικανικές πρεσβείες της Μαδρίτης, της Ρώμης, των Αθηνών και της Άγκυρας ότι, σε ότι αφορούσε το ζήτημα των έκτακτων προσγειώσεων στο πλαίσιο του ανεφοδιασμού του Ισραήλ, «δεν, επαναλαμβάνω, δεν θέλουμε να προσεγγίσουμε τις κυβερνήσεις προκειμένου να κάνουμε εκ των προτέρων διευθετήσεις για έκτακτες προσγειώσεις. Κατά την εκτίμησή μας, προγενέστερη έγκριση των ενδιαφερομένων κυβερνήσεων δεν απαιτείται να ζητηθεί, δεδομένου ότι η κατεστημένη διεθνής διαδικασία επιτρέπει, σε περιπτώσεις εκτάκτου ανάγκης, σε οποιοδήποτε αεροσκάφος να προσγειωθεί στο πλησιέστερο δυνατό αεροδρόμιο. Εάν η περίπτωση προκύψει, αφού το αεροσκάφος πραγματοποιήσει την έκτακτη προσγείωση, οι πρεσβείες θα επισημάνουν εκ των υστέρων στις κυβερνήσεις ότι ήταν αποτέλεσμα ανωτέρας βίας, θα κάνουν ό,τι καλύτερο μπορούν για να καθησυχάσουν οιαδήποτε δυσμενή αντίδραση και θα ενημερώσουν άμεσα το State Department»· βλ. Telegram 203818 from the Department of State to the Embassies in Madrid, Rome, Athens and Ankara and to the United States Commander in Chief, European Command, Washington, October 15, 1973, 1640Z (NARA, όπως παρατίθεται από την Public Library of US Diplomacy, προσβάσιμο στο διαδίκτυο: http://www.wikileaks.org/plusd/cables/1973STATE203818_b.html).

κτικά ότι το, κρίσιμο για την όλη επιχείρηση, αεροπλανοφόρο USS *Independence* εκείνο το φθινόπωρο ναυλοχούσε στον Πειραιά, απ' όπου απέπλευσε αμέσως μόλις ξέσπασαν οι εχθροπραξίες στις 7 Οκτωβρίου³⁰ και κατευθύνθηκε νοτιώς της Κρήτης. Παρέμεινε εκεί καθ' όλο το διάστημα του πολέμου, ανεφοδιάζοντας τα αεροσκάφη που μετέφεραν τα εφόδια και φρουρώντας με τα δικά του μαχητικά το τελευταίο τμήμα της διαδρομής προς το Ισραήλ, για να επιστρέψει στο λιμάνι του Πειραιά στις 5 Νοεμβρίου, μετά την αποκλιμάκωση της κρίσης.³¹ Την ίδια περίοδο, ο Στολίσκος Αμφιβίων Επιχειρήσεων Task Force 61, που περιλάμβανε το ελικοπτεροφόρο *Guadalcanal* και άλλα εννέα αποβατικά πλοία, φορτωμένα με πεζοναύτες, είχε αγκυροβολήσει στο λιμάνι της Σούδας σε πλήρη ετοιμότητα, μήπως χρειαστεί να επέμβει (δεν χρειάστηκε).³² Στη Σούδα αγκυροβόλησε, άλλωστε, μετά τη λήξη του συναγερμού, και το αεροπλανοφόρο USS *Kennedy*.³³ Είναι επίσης βέβαιο ότι αμερικανικά μεταγωγικά μετέφεραν εφόδια στο Ισραήλ από την αμερικανική βάση Ramstein της Δυτικής Γερμανίας, υπεριπτάμενα —τουλάχιστον για ένα διάστημα στην αρχή της επιχείρησης «Nickel Grass»— του εναέριου χώρου της Ελλάδας.³⁴ Το γεγονός της χρήσης της βάσης Ramstein είχε προκαλέσει την έντονη δημόσια αντίδραση της σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης της Βόννης, που επέκρινε την «αποστολήν πολεμικού υλικού εκ Γερμανίας εις Ισραήλ», θεωρώντας ότι συρόταν έτσι στη διένεξη παρά τη θέλησή της.³⁵

Συνεπώς, μέχρι στιγμής έχει τεκμηριωθεί α) η άδεια πλήρους χρήσης του λιμένος της Σούδας από τον 6ο Στόλο, β) η χρήση του ελληνικού εναέριου χώρου και γ) η κατά περίπτωση χρήση των ελληνικών αεροδρομίων (κυρίως του αεροδρομίου στο Ακρωτήριο Χανίων) από τα αμερικανικά

30. Joseph F. Bouchard, *Command in Crisis*, Νέα Υόρκη, Columbia Univ. Press, 1991, σ. 167.

31. Βλ. εφημ. *Μακεδονία*, 6.11.1973.

32. «TF 61 was ordered to Souda Bay (on the northern coast of Crete), where it would remain at anchor until 25 October» βλ. Joseph F. Bouchard, *ό.π.*, σ. 166-168.

33. Βλ. εφημ. *Μακεδονία*, 17.11.1973.

34. Βλ. δημοσίευμα του περ. *Aviation Week*, όπως παρατίθεται από την εφημ. *Τα Νέα*, 25.10.1973.

35. Βλ. εφημ. *Μακεδονία*, 13.11.1973. Αργότερα, ωστόσο, υπήρξε πιθανόν μια αλλαγή: «even flights originating in West Germany were routed to Lajes, then through the Mediterranean to Israel» βλ. Chris J. Krisinger, «Operation Nickel Grass – Airlift in Support of National Policy», περ. *Aerospace Power Journal*, άνοιξη 1989.

νικά αεροσκάφη για «λογιστική υποστήριξη», υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα γινόταν κατάχρηση που θα εξέθετε την Ελλάδα. Είναι η ευρύτερη συνδρομή που δέχθηκε να παράσχει κράτος του NATO προς τις ΗΠΑ στη συγκεκριμένη συγκυρία, με την εξαίρεση της Πορτογαλίας.³⁶

Στις 30 Νοεμβρίου 1973, ο Αμερικανός υφυπουργός Εξωτερικών Roger Davies δήλωνε στον αντικαθεστωτικό ταξίαρχο Ορέστη Βιδάλη,³⁷ προσπαθώντας να δικαιολογήσει την υποστήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών στο –ήδη ανατραπέν τότε– καθεστώς Παπαδόπουλου: «Υπήρχαν βásiμοι λόγοι στις σχέσεις μας με την κυβέρνηση Παπαδόπουλου. Η πρόσφατη κρίση στη Μέση Ανατολή απέδειξε πόσο δύσκολη θα ήταν η διατήρηση της θέσεώς μας στην Ανατολική Μεσόγειο χωρίς την υποστήριξη που είχαμε από την Ελλάδα».³⁸ Ο Davies επανέλαβε τη θέση του αυτή, με περισσότερες λεπτομέρειες, καταθέτοντας στην Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της Αμερικανικής Βουλής, στις 19 Φεβρουαρίου 1974. «Η Ελλάδα», ανέφερε, «είχε επιτρέψει στις Ηνωμένες Πολιτείες να χρησιμοποιήσουν τις επικοινωνιακές εγκαταστάσεις της, καθώς τα αεροδρόμια των Αθηνών και του κόλπου της Σούδας στην Κρήτη, [ενώ] κανένας περιορισμός δεν είχε επιβληθεί στις κινήσεις ή τον ανεφοδιασμό του βου στόλου».³⁹ Συνεπώς, τα πραγματικά περιστατικά δείχνουν ότι,

36. Η ολλανδική κυβέρνηση πρέπει να παρέσχε επίσης κάποιες διευκολύνσεις (η φύση των οποίων δεν διευκρινίζεται απολύτως στη σχετική βιβλιογραφία) στην επιχείρηση «Nickel Grass». Πιθανολογούνται, μεταξύ των άλλων, η χρήση των ολλανδικών αεροδρομίων, είτε οι πωλήσεις όπλων στο Ισραήλ, ή και η γενικότερη φιλοϊσραηλινή πολιτική της. Σε κάθε περίπτωση, είναι γεγονός ότι αμέσως μετά την κήρυξη του αραβικού embargo πετρελαίου κατά των ΗΠΑ (19 Οκτωβρίου), ακολούθησε το embargo κατά της Ολλανδίας (23 Οκτωβρίου), ενώ η Πορτογαλία ακολούθησε ένα μήνα αργότερα (23 Νοεμβρίου): βλ. εφημ. *Μακεδονία*, 31.10.1973, 3, 4 & 13.11.1973· πρβλ. Roy Licklider, «The Power of Oil: The Arab Oil Weapon and the Netherlands, the United Kingdom, Canada, Japan, and the United States», *International Studies Quarterly* 32 (1988), σ. 205-226· Duco Hellema, Gees Wiebes and Toby Witte, *The Netherlands and the Oil Crisis: Business as Usual*, Άμστερνταμ 2004, σ. 158-170· «Embargoes on the USA and the Netherlands, 1973», στο A. Burdett (επιμ.), *OPEC: Origins and Strategy 1947-1973*, τ. 6, Κάιμπριτζ 2004· Charles Smith, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, Νέα Υόρκη 2006, σ. 329.

37. Που είχε εγκαταλείψει την Ελλάδα μετά την απόταξή του, λόγω συμμετοχής στο βασιλικό κίνημα της 13ης Δεκεμβρίου 1967.

38. Ορέστης Βιδάλης, *Ιστορικό Ημερολόγιο: Χρόνια εκπατρισμού, 1968-1975*, Αθήνα 1997, σ. 853-854.

39. Βλ. Christopher Montague Woodhouse, *The Rise and Fall of the Greek Colonels*, Λονδίνο 1985 (ελλ. έκδοση: *Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*).

παρά τις δημόσιες επιφυλάξεις του, το καθεστώς Παπαδόπουλου συνέδραμε ουσιαστικά τις αμερικανικές επιχειρήσεις στην επίμαχη περίοδο. Από τα παραπάνω μπορεί να συναχθεί, όπως επισημαίνει και ο Chris Woodhouse, ότι «η τότε αμερικανική κυβέρνηση δεν είχε λόγους να είναι δυσαρεστημένη με τον Παπαδόπουλο ή τον Μαρκεζίνη».⁴⁰

Ας έρθουμε τώρα στο βασικό επιχείρημα, όχι όπως το εξέφρασαν στρεβλά οι κατοπινοί διακινητές του, αλλά όπως το παρουσίασε ο ίδιος ο Μαρκεζίνης. Σύμφωνα με τον «δοτό» πρωθυπουργό, στις 21 Νοεμβρίου 1973, ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς του παρέδωσε απόρρητο μήνυμα του πρέσβη Μηλιαρέση, που διαβίβαζε αίτημα της Ουάσιγκτον για διευρύνση των λιμενικών διευκολύνσεων («διά την αναγνώρισιν εις τας ΗΠΑ δικαιωμάτων ευρύτερας χρήσεως») είναι η επί λέξει διατύπωση) και παράλληλα τη χρησιμοποίηση του αεροδρομίου της Ελευσίνας από αμερικανικά αεροσκάφη. Σύμφωνα πάντα με τον Μαρκεζίνη, ο υπουργός Εξωτερικών του επεσήμανε ότι επρόκειτο «διά την προσγείωσιν αεροπλάνων με πυρηνικών εξοπλισμών» [...] «εκτός σχεδίων NATO». Ο Μαρκεζίνης ισχυρίζεται ότι ενημέρωσε την επομένη (22 Νοεμβρίου) τον Παπαδόπουλο, εισηγούμενος την απόρριψη του αιτήματος και ότι ο δικτάτορας συμφώνησε μαζί του («χωρίς δισταγμούς»). Πάντα κατά τον ίδιο, αποφασίστηκε ότι, εάν πιέζονταν οι Έλληνες στρατιωτικοί από τους Αμερικανούς συναδέλφους τους, θα τους παρέπεμπαν στο υπουργείο Εξωτερικών. Δύο ημέρες αργότερα, στις 24 Νοεμβρίου, επικοινωνήσε με τον Ξανθόπουλο-Παλαμά ο Αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων, στρατηγός Ζαγοριαννάκος, επισημαίνοντάς του τον κίνδυνο μήπως η στάση αυτή «προκαλέσει αντιδράσεις των Αμερικανών», πλην όμως ο υπουργός των Εξωτερικών επέμεινε ότι «αι οδηγίαι της κυβερνήσεως ήσαν κατηγορηματικά και θα έπρεπε να εφαρμοσθούν απαραγκλίτως». «Την επομένη», καταλήγει με δραματικό τόνο ο Μαρκεζίνης, «η κυβέρνησίς μου είχε ανατραπεί».⁴¹

Συνεπώς η εκδοχή Μαρκεζίνη διαφέρει αισθητά από το κυρίαρχο

χών, Αθήνα χ.χ., σ. 183-184, με παραπομπή στο περ. *State Department Bulletin [SDB]*, αρ. 70, σ. 279-284).

40. Στο ίδιο, σ. 184.

41. Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 458-468· βλ. επίσης επιστολή Χρ. Ξανθόπουλου-Παλαμά προς Σ. Β. Μαρκεζίνη, 7.12.1975 (όπως παρατίθεται στο ίδιο, σ. 459-460): «Το Αμερικανικόν αίτημα χρησιμοποίησεως της αεροπορικής βάσεως Ελευσίνας διά την προσγείωσιν αεροπλάνων με πυρηνικών εξοπλισμών, απέτελεσεν σοβαρόν σύνδρομον διά την ανατροπήν της κυβερνήσεως. Επ' αυτού έχετε υπόψη εμπιστευτικόν σημείωμά μου αφορών εις την υφ' ημών απόρριψιν του αιτήματος αυτού»· πρβλ. Γιάννης Σακκάς, «Η Ελλάδα και οι Άραβες», ό.π., σ. 213-214.

συνωμοσιολογικό σενάριο: Η διάσταση με τους Αμερικανούς δεν αφορά, κατ' αυτόν, τη στάση του καθεστώτος Παπαδόπουλου κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά ξεσπά ένα σχεδόν μήνα μετά και αφορά το αίτημα για μελλοντικές διευκολύνσεις, στο κλίμα περισσότερο της ευρύτερης αμερικανοσοβιετικής ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης που περιγράψαμε στην αρχή, παρά της αραβοϊσραηλινής σύγκρουσης. Στην πραγματικότητα πρόκειται για αίτηση επίσπευσης μιας συμβατικά προβλεπόμενης για το απώτερο μέλλον εξέλιξης. Πράγματι, η ελληνοαμερικανική συμφωνία περί λιμενικών διευκολύνσεων, που είχε υπογραφεί ένα έτος νωρίτερα, περιλάμβανε καταρχήν τον ελλιμενισμό έξι αντιτορπιλικών σε ειδικά διαμορφωμένα μόνιμα αγκυροβόλια στην περιοχή της Ελευσίνας με υπηρεσίες διοικητικής υποστήριξης, υποδομές φιλοξενίας 1.200 οικογενειών των πληρωμάτων κ.τ.λ. (αυτά είχαν ήδη το φθινόπωρο του 1973 σε μεγάλο βαθμό συντελεστεί), ενώ προέβλεπε ότι θα εξεταζόταν, τον Ιούνιο του 1974, η προσθήκη ενός αεροπλανοφόρου (του οποίου τα αεροσκάφη θα έκαναν και χρήση του αεροδρομίου της Ελευσίνας).⁴² Εξαιτίας, ωστόσο, των εξελίξεων στη Μέση Ανατολή, η Αμερική φέρεται εδώ ότι ζήτησε την ταχύτερη υλοποίηση αυτής της δυνατότητας από τον Νοέμβριο του 1973 (εάν το ζήτησε, καθώς οι επισκέψιμες αμερικανικές πηγές δεν το αναφέρουν ρητά⁴³).

42. «Η συμφωνία διευκολύνσεων: ολόκληρον το κείμενόν της ως ανεκρινώθη», εφημ. *Μακεδονία*, 9.1.1973· Γεώργιος Ι. Πεσμαζόγλου, *Μια δεκαετία (1967-1976)*, Αθήνα 1976, σ. 226-236· πρβλ.: «Θα παρασχεθούν ωρισμένοι τεχνικά διευκολύνσεις διά τα αεροσκάφη του αεροπλανοφόρου εις παρακείμενον αεροδρόμιον», εφημ. *Μακεδονία*, 11.3.1973· «Phase I of the Athens homeporting was implemented in September 1972, involving six destroyer-type ships. [...] The Navy had intended to proceed in early summer 1974 with Phase II of Athens homeporting. Involved were an aircraft carrier with its embarked air wing and a dependent support (hospital) ship, enabling the Navy to maintain a two-carrier force in the Mediterranean»· *Foreign Relations 1969-1976*, Vol. XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, έγγραφο 10, σ. 43-44.

43. Τουλάχιστον δεν προκύπτει από την επιτομή της περιόδου που επιχειρείται σε ένα κρίσιμο απόρρητο υπόμνημα που υπέβαλε το επιτελείο του State Department στον Kissinger, στις αρχές του 1974 (*Foreign Relations 1969-1976*, Vol. XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, έγγραφο 10, σ. 29-45), και στο οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικά στη συνέχεια. Από την άλλη μεριά όμως οφείλω να επισημάνω ότι υπάρχουν τουλάχιστον τρία τηλεγραφήματα της αμερικανικής πρεσβείας προς το State Department, με θέμα «Elefsis Airfield Negotiations» στις 13 και 14 Νοεμβρίου 1973 (ATHENS 7889b, ATHENS 7864b και ATHENS 7906b), των οποίων το περιεχόμενο παραμένει μη προσβάσιμο.

Σημειωτέον ότι, πάντοτε κατά τον Μαρκεζίνη, η όλη υπόθεση ανέκυψε, εξελίχθηκε και κατέληξε στο διάστημα μεταξύ 21 και 25 Νοεμβρίου, δηλαδή όχι μόνο ένα μήνα μετά τη λήξη του Αραβοϊσραηλινού πολέμου, αλλά και αφού είχε ήδη λάβει χώρα και είχε κατασταλεί με τον γνωστό τρόπο η εξέγερση του Πολυτεχνείου (άρα καταρρίπτεται ο μεταξύ τους συσχετισμός). Μια επιπλέον αντίφαση στην εκδοχή του Μαρκεζίνη είναι η επιχειρούμενη σύνδεση, ως μιας αλληλουχίας αιτίου και αιτιατού, αφενός της απόρριψης του αμερικανικού αιτήματος (στις 22 Νοεμβρίου) και αφετέρου του πραξικοπήματος Ιωαννίδη (στις 25 Νοεμβρίου)· αντίφαση, διότι προϋποθέτει, εκτός όλων των άλλων, ότι το πραξικόπημα οργανώθηκε και εκτελέστηκε εντός δύομισι ημερών (ενώ είναι τεκμηριωμένο ότι είχε αποφασιστεί και σχεδιαστεί τουλάχιστον δύο μήνες νωρίτερα⁴⁴). Να προσθέσουμε στο σημείο αυτό τον ισχυρισμό του Στυλιανού Παττακού ότι, στις 20 Νοεμβρίου 1973, μετέφερε στον Παπαδόπουλο την πληροφορία που είχε από τον Αμερικανό πρεσβευτή Henry Tasca, ότι «διαδίδεται ευρέως ότι ο ταξίαρχος Ιωαννίδης ετοιμάζεται να σε ρίξει».⁴⁵ Μία όχι και τόσο συνωμοτική κίνηση βέβαια από πλευράς Tasca, εάν ο Ιωαννίδης

44. «Η υπόθεση αυτή [του Μαρκεζίνη] παραγνωρίζει, βέβαια, ότι η προεργασία του πραξικοπήματος, πολιτικά και τεχνικά, είχε ουσιαστικά ολοκληρωθεί πριν από την ανακίνηση του θέματος», σχολιάζει εύστοχα ο Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες*, ό.π., σ. 163· ενδεικτικά να συμπληρώσουμε ότι ο στρατηγός Μπονάνος ενημερώθηκε για πρώτη φορά ότι σχεδιάζεται πραξικόπημα ανατροπής του Παπαδόπουλου από τον Ιωαννίδη περί τα μέσα Αυγούστου του 1973 (Γρηγόριος Μπονάνος, *Η Αλήθεια*, Αθήνα 1986, σ. 115)· σύμφωνα με τον στρατηγό Γκιζίκη, ο απεσταλμένος του Ιωαννίδη, λοχαγός Θανόπουλος, τον ενημέρωσε για το σχεδιαζόμενο πραξικόπημα στις 17 Σεπτεμβρίου 1973 (Βουλή των Ελλήνων, *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τ. 4, Αθήνα 1997, σ. 295)· υπάρχει επίσης η πληροφορία του αντιστράτηγου Χονδροκούκη, σύμφωνα με την οποία «η πτώση Παπαδόπουλου είχε συζητηθεί από του Αυγούστου του 1973 αλλά αποφασίστηκε ένα μήνα αργότερα» (Δημήτριος Χονδροκούκης, *Ο Γολγοθάς της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα 1974, σ. 177)· πρβλ. Γιάννης Σακκάς, «Η Ελλάδα και οι Άραβες», ό.π., σ. 214.

45. «Του είπα τα εξής, 22 Νοεμβρίου: «Γιώργο σου είπα τηλεφωνικώς προχθές ότι ο πρέσβης των Αμερικανών με εκάλεσε στο γραφείο του και μου είπε διαδίδεται ευρέως ότι ο ταξίαρχος Ιωαννίδης ετοιμάζεται να σε ρίξει, σε ειδοποίησα εχθές το βράδυ ότι ο πρέσβης των Άγγλων με κάλεσε στο γραφείο του και μου είπε τα ίδια και σου τα είπα. [...] Λοιπόν», ενώπιον του Αγγελή λέω αυτά τα πράγματα και του λέω, «επειδή αύριο το βράδυ, 23 του μηνός, έχω βγάλει εισιτήρια να πάω στην Κρήτη στο χωριό μου, [...] να πάω Γιώργο ή θα με πιάσουνε εκεί, όπως έπιασα εγώ τον Κανελλόπουλο;» «Στέλιο να πας στο καλό, στην ευχή του Θεού [...] Αυτά είναι τρέλλες»»· βλ. Γρ. Α. Μιχαλόπουλος, *Η προδοσία*, ό.π., σ. 87-88.

ήταν πράγματι απλώς ένα ενεργούμενο των Ηνωμένων Πολιτειών.⁴⁶

Αλλά ας παρακολουθήσουμε τη συνέχεια. Άλλαξε κάτι στη στάση της νέας ελληνικής χούντας απέναντι στη συγκεκριμένη αμερικανική απαίτηση; Τέσσερις και πλέον μήνες μετά την ανατροπή του Παπαδόπουλου, οι συνομιλίες για τον ελλημενισμό του αεροπλανοφόρου βρίσκονταν ακόμη «εις στασιμότητα», έως ότου υπάρξει «μεγαλυτέρα αρμονία εις τας αμοιβαίας αντιλήψεις», σύμφωνα με τη χαρακτηριστική δήλωση του Αμερικανού υπουργού Αμύνης James Schlesinger, στις 29 Μαρτίου του 1974.⁴⁷ «Τοιαύτη αρμονία» δεν επετεύχθη μέχρι την κατάρρευση της δικτατορίας, ούτε και στη συνέχεια άλλωστε. Τότε, λοιπόν, προς τι όλα αυτά;⁴⁸

46. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος δεν υιοθέτησε ποτέ αυτή τη θεωρία. Κατά την κατάθεσή του στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής (5.5.1987), στην παρατήρηση του βουλευτή του ΚΚΕ Κώστα Κάππου ότι την ανατροπή του το 1973 την «οργάνωσαν οι ΗΠΑ», αντέτεινε «Πέστε το εσείς έτσι για λογαριασμό σας, μην με μπλέκετε εμένα» (Κώστας Κάππος, *Έγκλημα εναντίον της Κύπρου*, Αθήνα 2004, σ. 56). Αλλά και σε μια από τις ελάχιστες συνεντεύξεις που έδωσε μεταδικτατορικά (το 1992), αρκείται στον ισχυρισμό ότι «το Πολυτεχνείο, όπως το λέτε, χρησιμοποιήθηκε για να ανακόψει την πολιτικοποίησιν του καθεστώτος και την πορεία προς μία υγιή κοινοβουλευτικήν δημοκρατίαν», αρνούμενος να το συσχετίσει με άλλα ζητήματα· βλ. Γιώργος Βότσης, «Μια συζήτηση στη φυλακή με τον δικτάτορα», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 23.4.2007.

47. Βλ. εφημ. *Μακεδονία*, 24 και 30.3.1974.

48. Ο Henry Tasca συνέχισε τις προσπάθειές του να ξεμπλοκάρει τη διαδικασία καθ' όλο το επόμενο διάστημα. Συνομιλώντας με τον αντιναύαρχο Αραπάκη, τον Μάιο του 1974, εξέφρασε τη «βαθεία απογοήτευση» της αμερικανικής πλευράς για τους χειρισμούς του καθεστώτος Ιωαννίδη στα ζητήματα της Σούδας και της δεύτερης φάσης των λιμενικών διευκολύνσεων, χαρακτηρίζοντάς τα ως τα «πρώτα σύννεφα» μετά από 25 χρόνια ελληνοαμερικανικής στρατιωτικής συνεργασίας. Ο Αραπάκης του υποσχέθηκε να θέσει το θέμα στον Ιωαννίδη, προκαλώντας το σχόλιο του Tasca για το παράδοξο ένας αντιναύαρχος, Αρχηγός του ναυτικού, να αναφέρει σε έναν ταξίαρχο, υπεύθυνο της στρατιωτικής αστυνομίας, ένδειξη «αποσύνθεσης» στη δομή της εξουσίας στη χώρα. Ο Αμερικανός πρεσβευτής έφθασε στο σημείο να προσπαθεί να θέσει το θέμα ακόμη και μέσω του αρχιεπισκόπου Σεραφείμ, επισημαίνοντάς του ότι, όταν χρειάστηκαν οι διευκολύνσεις επί Παπαδόπουλου, οι Αμερικανοί είχαν θετική ανταπόκριση μέσα σε 24 ώρες, ενώ τώρα προέκυπταν συνεχώς καθυστερήσεις, ατέλειωτες διαπραγματεύσεις και συνεχείς αναθεωρήσεις, εντεινόντας ένα κλίμα («καχυποψίας και έλλειψης εμπιστοσύνης»). Στις 18.6.1974, ο Tasca διατύπωσε την τελική του εκτίμηση ότι ο Ιωαννίδης δεν επιθυμούσε την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων· βλ. Telegram 2700 from the Embassy in Greece to the Commander in Chief European Command, the Department of Defense and the Department of State, Athens, May 7, 1974, 1445Z, Telegram 2805 from the Embassy in Greece to the Department of State, Athens, May 11, 1974, 1010Z, &

Σε ένα αναλυτικό απόρρητο υπόμνημα (Action Memorandum) που υπέβαλε το επιτελείο του State Department στον Kissinger στις αρχές του 1974, τίθεται το ζήτημα στις πραγματικές του διαστάσεις:

Δημοσίως, η προηγούμενη Ελληνική κυβέρνηση υπό τον πρόεδρο Παπαδόπουλο υιοθέτησε μια ελαφρώς φιλοαραβική στάση κατά τον πρόσφατο πόλεμο. Προβλέποντας μια αρνητική απάντηση, δεν ζητήσαμε από την Ελλάδα την παραχώρηση δικαιωμάτων προσγείωσης για τις εναέριες δυνάμεις μας και αερομεταφοράς πολεμοφοδίων στο Ισραήλ. Η κυβέρνηση, παρ' όλα αυτά υπήρξε κρυφίως (privately) αρωγός των Ηνωμένων Πολιτειών με ποικίλους τρόπους. Μας επέτρεψαν τη χρήση του αεροδρομίου της Σούδας σε πολύ μεγαλύτερη έκταση και για διαφορετικούς σκοπούς, απ' ό,τι τους υποχρέωνε η διμερής μας συμφωνία. Ο κόλπος της Σούδας εξάλλου απεδείχθη ζωτικής σημασίας για το αμερικανικό Ναυτικό σε ό,τι αφορά τον ανεφοδιασμό του Έκτου Στόλου. Επιπλέον, οι Έλληνες δεν έφεραν προσκόμματα, πρώτον, στη χρήση των ελληνικών λιμένων από τον Έκτο Στόλο, δεύτερον, στις δραστηριότητες του Αμερικανικού Σταθμού Ναυτικών Επικοινωνιών της Νέας Μάκρης και τρίτον, στη χρησιμοποίηση της Αμερικανικής Αεροπορικής Βάσης του Ηρακλείου Κρήτης.⁴⁹

Ερχόμενοι, εν συνεχεία, στο παρόν και επισημαίνοντας ότι «το πλέον πιστικό μας μέλημα σε αυτό το σημείο είναι η δυνατότητά μας να χρη-

Telegram 3802 from the Embassy in Greece to the Department of State, Athens, June 18, 1974, 1630Z (NARA, όπως παρατίθενται από την Public Library of US Diplomacy, προσβάσιμα στο διαδίκτυο: http://www.wikileaks.org/plusd/cables:1974ATHENS02700_b.html, [1974ATHENS02805_b.html](http://www.wikileaks.org/plusd/cables:1974ATHENS02805_b.html) και [1974ATHENS03802_b.html](http://www.wikileaks.org/plusd/cables:1974ATHENS03802_b.html)). Κληθείς, μετά τη μεταπολίτευση, να τοποθετηθεί στο αν και κατά πόσον οι αμερικανικές υπηρεσίες έλεγχαν τον Ιωαννίδη, ο Tasca, ανέφερε: «Δεν είχαμε σοβαρά προβλήματα στο θέμα του διακανονισμού του ελλημενισμού σκαφών του Έκτου Στόλου, μέχρις ότου ο Ιωαννίδης ανέτρεψε τον Παπαδόπουλο. Κατά συνέπεια, τι είδους έλεγχος ήταν αυτός; Εάν οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν έναν Έλληνα ηγέτη, νομίζετε πράγματι πως θα ήμασταν τόσο τρελοί να επιλέξουμε τον Ιωαννίδη;» βλ. εφημ. *Μακεδονία*, 28.8.1974.

49. Βλ. *Foreign Relations 1969-1976*, Vol. XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, έγγραφο 10, σ. 38. Στην προετοιμασία του υπομνήματος (που άρχισε να συντάσσεται στις 8.1. και ολοκληρώθηκε στις 19.3.1974) έλαβαν μέρος οι Winston Lord και Thomas Thornton, διευθυντής και στέλεχος αντίστοιχα της Διεύθυνσης Πολιτικού Σχεδιασμού του State Department, ο John Day του Γραφείου Ελληνικών Υποθέσεων και, από πλευράς του στρατού, ο αντισυνταγματάρχης Frederic Flemings.

σιμοποιούμε την Ελλάδα ως μέρος της στρατηγικής μας στην Ανατολική Μεσόγειο», οι συντάκτες του υπομνήματος σχολιάζουν τη στάση του καθεστώτος Ιωαννίδη, σημειώνοντας ότι «η στάση της Ελληνικής Κυβέρνησης είναι τώρα σε διάσταση με τον ρόλο μας στην Αραβοϊσραηλινή διένεξη» και ότι «η θέλησή της να μας επιτρέψει να χρησιμοποιούμε τις διευκολύνσεις προς υποστήριξη δράσεων έξω από τα ΝΑΤΟϊκά πλαίσια, περιορίζεται δραστικά (severely limited) από τα συμφέροντα της Ελλάδας και των ελληνικών κοινοτήτων στα αραβικά κράτη», παρά το γεγονός ότι «το καθεστώς Παπαδόπουλου υπήρξε κρυφίως αρωγός μας στον πόλεμο του Οκτωβρίου». Συνεπώς, δεν διαπιστώνεται εδώ κάποια «βελτίωση» σε αυτό τον τομέα με το νέο καθεστώς, μάλιστα διαφαίνεται ένας σαφής υπαινιγμός για το αντίθετο.⁵⁰

Για να αναφέρουμε μία μόνο από τις αντιφάσεις στις οποίες πέφτουν μοιραία οι συνωμοσιολογούντες, αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι η μόνη κυβέρνηση που δημοσίως και εμπράκτως υποστήριξε την αμερικανική προσπάθεια στον Αραβοϊσραηλινό πόλεμο ήταν, όπως είδαμε, η πορτογαλική. Πρέπει, μάλιστα, να υπογραμμιστεί ότι, σύμφωνα με τους ίδιους τους Αμερικανούς στρατιωτικούς αναλυτές, η συνδρομή εκείνη ήταν κρίσιμη, καθώς χωρίς την άδεια χρησιμοποίησης του αεροδρομίου στις Αζόρες, η αεροπορική επιχείρηση ανεφοδιασμού του Ισραήλ «δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί».⁵¹ Αυτό θα σήμαινε λογικά, με βάση πάντα τη συνωμοσιολογία, ότι το καθεστώς των Tomás – Caetano θα έπρεπε να είναι, ως εκ τούτου, το πλέον διασφαλισμένο καθεστώς της Ευρώπης. Εντούτοις ανατράπηκε λίγο αργότερα, όπως όλοι γνωρίζουμε, στις 25 Απριλίου του 1974, τρεις, μάλιστα, μήνες πριν την ελληνική μεταπολίτευση. Αυτή όμως η ευρύτερη εικόνα, οι παραλληλισμοί και οι συγκρίσεις δεν απασχολούν τη συνωμοσιολογική προσέγγιση, διότι ένα δομικό της χαρακτηριστικό είναι η αυτιστική αντίληψη των πραγμάτων, σύμφωνα με την οποία το «δικό της» αντικείμενο, δηλαδή στην περίπτωσή μας το ελληνικό ζήτημα, είναι μοναδικής σημασίας, με το οποίο ασχολούνται διαρκώς όλες οι παγκόσμιες δυνάμεις, με εντατικό και ξεχωριστό τρόπο, που δεν σχετίζεται με το τι κάνουν ή δεν κάνουν αλλού. Απόστρατος πια, το 1976, και ενώπιον ενός ακαδημαϊκού ακροατηρίου, ο επικεφαλής της όλης αμερικανικής επιχείρησης, ναύαρχος Zumwalt, απαντώντας στις κατηγορίες όσων επέκριναν την αμερικανική στήριξη δικτατορικών καθεστώτων, δήλωνε σαρκαστικά:

50. Στο ίδιο, σ. 37-38.

51. Walter J. Boyne, «Nickel Grass», ό.π., σ. 57.

Το δημοκρατικό Ισραήλ διασώθηκε το 1973 μόνο χάρη στην ύπαρξη της φασιστικής Πορτογαλίας, όπου προσγειώνονταν τα αεροπλάνα της αμερικανικής αερογέφυρας, της φασιστικής Ισπανίας, υπεράνω της οποίας τα αεροπλάνα μας ανεφοδιάζονταν και της φασιστικής Ελλάδας, από τα λιμάνια της οποίας ενεργούσαν ο Έκτος Στόλος και οι νηοπομπές. Στη διάρκεια του πολέμου της Μέσης Ανατολής η Τουρκία επέτρεψε σε σοβιετικά αεροπλάνα να διέρχονται από τον εναέριο χώρο της και έφερε εμπόδια σε εμάς. Αντίθετα, η Ελλάδα επέτρεψε στον Έκτο Στόλο να συνεχίσει να ενεργεί από τις βάσεις της και τούτο είναι η μεγάλη διαφορά μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σε στιγμές κρίσεως.⁵²

Κλείνοντας, πρέπει να επισημανθεί μια άλλη, λιγότερο εμφανής, παράμετρος που ίσως φωτίζει τις βαθύτερες αιτίες για τις οποίες η συγκεκριμένη συνωμοσιολογική θεωρία έτυχε αποδοχής, όχι μόνο από ορισμένους υποστηρικτές του καθεστώτος Παπαδόπουλου (γι' αυτούς είναι κατανοητό, καθώς τους προσφέρει την αίγλη μιας «ηρωικής» εξόδου), αλλά και από κάποιους δημοκρατικούς αντιπάλους του.⁵³ Έχει να κάνει

52. Βλ. εφημ. *Το Βήμα και Μακεδονία*, 4.5.1976· πρβλ. Γιάννης Σακκάς, «Η Ελλάδα και οι Άραβες την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Εθνικές Επιδιώξεις και Διπλωματία», *Journal of Oriental and African Studies*, τ. 13 (2004), σ. 214. Η ομιλία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της (ανεπιτυχούς) προεκλογικής εκστρατείας του Zumwalt για μια θέση στην Αμερικανική Γερουσία και πρέπει πάντως να συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι το ακροατήριο αποτελείτο κατά μέγα μέρος από Ελληνοαμερικανούς πτυχιούχους.

53. Είναι ενδεικτικές οι δηλώσεις στην εφημ. *Jerusalem Post* (29.11.1973) του γνωστού αντικαθεστωτικού δημοσιογράφου Ηλία Δημητρακόπουλου, σύμφωνα με τις οποίες «the United States did nothing to prevent the ousting of George Papadopoulos due to the Greek government's refusal to allow U.S. aircraft to use Greek air-space in order to deliver weapons to Israel» (παρατίθεται από τον Jacob Abadi, «Constraints and Adjustments in Greece's Policy toward Israel», *Mediterranean Quarterly*, φθινόπωρο 2000, σ. 55)· πρβλ. επίσης την τοποθέτηση του βουλευτή του ΚΚΕ Κώστα Κάππου στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής (5.5.1987), ότι «η κίνηση Ιωαννίδη οργανώθηκε ουσιαστικά από τις ΗΠΑ και ανέτρεψε τον Παπαδόπουλο χωρίς αντίσταση» (Βουλή των Ελλήνων, *Το Κυπριακό*, ό.π., σ. 291), και τη θέση του Δ. Χαραλάμπη: «Η αδυναμία της ηγεσίας Παπαδόπουλου να ικανοποιήσει τα συμφέροντα της αμερικανικής στρατηγικής στην Ανατολική Μεσόγειο αφείρεσε και το τελευταίο έρεισμα του Γ. Παπαδόπουλου στη δομή της εξουσίας. Η αρνητική στάση των Αμερικανών απέναντι στον Παπαδόπουλο άρχισε να εκφράζεται και δημόσια. Η στιγμή της ενεργοποίησης του Ιωαννίδη είχε φθάσει» (Δημήτρης Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία: η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σ. 295).

με την πλήρως επικρατούσα (ιδιαίτερα την εποχή εκείνη) άποψη ότι το πραξικόπημα του 1967 και η εγκαθίδρυση της χούντας ήταν απευθείας έργο των Ηνωμένων Πολιτειών, ο δε Παπαδόπουλος ήταν απλώς ένα άβουλο ενεργούμενό τους, μισθοδοτούμενος πράκτορας της CIA.⁵⁴

Για μια τέτοια αντίληψη, βέβαια, ήταν αδιανόητη η παραδοχή ότι οι σχέσεις της δικτατορίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες συνιστούσαν μια δυναμική διαδικασία σε διαρκή εξέλιξη, με διακυμάνσεις, με δούναι και λαβείν, με διμερείς συμφωνίες που το περιεχόμενό τους και η ελαστικότητα στην εφαρμογή τους έμπαινε κάθε φορά στο τραπέζι της διαπραγματεύσεως, όπου, παράλληλα προς τα αμερικανικά συμφέροντα, λαμβάνονταν επίσης υπόψη τα συμφέροντα του καθεστώτος αλλά και τα γενικότερα ελληνικά συμφέροντα (όπως, βεβαίως, τα αντιλαμβανόταν η δικτατορία). Κατά συνέπεια, με βάση εκείνη την κρατούσα αντίληψη, ακόμη και μια ελαφρά διαφοροποίηση, έστω και φαινομενική, του «πράκτορα» Παπαδόπουλου από την επίσημη αμερικανική γραμμή των «εργοδοτών» του, δεν θα μπορούσε παρά να είναι έγκλημα καθοσιώσεως που θα δικαιολογούσε την άμεση «απόλυσή» του, δηλαδή την ανατροπή του. Και, φυσικώς τω λόγω, αυτή την ποινή θα την εκτελούσε, κατά την ίδια αντίληψη, ένας άλλος «πράκτορας», ο Ιωαννίδης.⁵⁵

54. Υπενθυμίζουμε, τελείως ενδεικτικά, τον εμβληματικό τίτλο της λονδρέζικης εφημ. *Observer*: «Greek dictator in CIA's pocket» (1.7.1973)· πρβλ. την περίφημη ερώτηση του προέδρου της Επιτροπής Ενόπλων Δυνάμεων της Αμερικανικής Γερουσίας Stuart Symington: «At any time has Mr. Papadopoulos been an agent for the CIA? [...] Did we pay him any money at any time?» και την εξίσου εντυπωσιακή απάντηση του διευθυντή της CIA, William Colby: «I cannot answer that now, Mr. Chairman. I just do not know. I can say that we did not pay him personally» (United States Senate, *Hearings before the Committee on Armed Services on nomination of William E. Colby to be Director of Central Intelligence*, Ουάσιγκτον 1973, σ. 7).

55. Δεν είναι άσχετο προς όλη αυτή την οπτική και το γεγονός ότι οι δηλώσεις του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών περί «ουδετερότητας» είχαν προκαλέσει δυσφορία και στο –αντιπολιτευόμενο τον πρόεδρο Νίξον– Κογκρέσο που θεωρούσε δεδομένο ότι «η παρεχόμενη επί έξι και πλέον έτη βοήθεια στην κυβέρνηση των Αθηνών προϋπέθετε ανταλλάγματα εκ μέρους της σε περίπτωση πολέμου στη Μέση Ανατολή» (εφημ. *Τα Νέα*, 25.10.1973). Όταν Έλληνες στρατιωτικοί «κατέλαβαν παρανόμως την εξουσία την 21ην Απριλίου 1967», ανέφερε χαρακτηριστικά ο δημοκρατικός βουλευτής Benjamin Rosenthal, πρόεδρος της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων, η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών δεν τους κατήγγειλε, επιχειρηματολογώντας ότι τα στρατιωτικά και στρατηγικά πλεονεκτήματα από τη διατήρηση στενών δεσμών με το καθεστώς βάρυναν περισσότερο από το μακροπρόθεσμο συμφέρον της αποκατάστασης της δημοκρατίας, και ιδίως ότι, χωρίς την

Υ.Γ. Το επεισόδιο *John Day*

Ο John Day ήταν την εποχή εκείνη ένα σημαντικό στέλεχος του State Department, που είχε υπηρετήσει στο πολιτικό τμήμα της αμερικανικής πρεσβείας της Αθήνας κατά το διάστημα 1963-1968, με αμφιλεγόμενη δράση,⁵⁶ και ήταν παρών κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου. Στη συνέχεια επέστρεψε στην Ουάσιγκτον και τον Οκτώβριο του 1973 τοποθετήθηκε υποδιευθυντής στο Γραφείο Ελληνικών Υποθέσεων του State Department.⁵⁷ Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 9 Νοεμβρίου, επισκέφθηκε την Αθήνα, όπου είχε συναντήσεις με «Έλληνες και Αμερικανούς αρμοδίους, στο πλαίσιο του κύκλου των ενημερωτικών του επαφών μετά την ανάληψη των νέων του καθηκόντων»,⁵⁸ με σκοπό να υποβάλει, στη συνέχεια, «λεπτομερή έκθεσιν» του State Department για την «εν Ελλάδι πολιτικήν κατάσταση».⁵⁹

Την παραμονή της αναχώρησής του για την Ουάσιγκτον (έφυγε στις 16 Νοεμβρίου⁶⁰), παρατέθηκε προς τιμήν του δεξίωση στην αμερικανική πρεσβεία, κατά την οποία ήσαν παρόντες αρκετοί Έλληνες πολιτικοί,

παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα, «ουδεμία βιώσιμος πολιτική υπάρχει διά την σωτηρίαν του Ισραήλ». Μετά την αρνητική απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης στο πρόσφατο αίτημα των ΗΠΑ για υποστήριξη στην κρίση της Μέσης Ανατολής, αναρωτήθηκε ο Rosenthal, «ποία η δικαιολόγησις της πολιτικής των φιλικών σχέσεων μετά της ελληνικής δικτατορίας;» (εφημ. *Μακεδονία*, 14.11.1973)· υπήρξαν αρκετά ανάλογα δημοσιεύματα στον αμερικανικό τύπο (βλ. ενδεικτικά εφημ. *New York Times*, 6, 17 και 20.11.1973, *Christian Science Monitor*, 19.11.1973).

56. Την άνοιξη του 1967, λίγες εβδομάδες πριν από το πραξικόπημα, οι κινήσεις του John Day είχαν ενοχλήσει μερίδα –τουλάχιστον– της Ένωσης Κέντρου: Την 1η Μαρτίου 1967 ήταν ο ένας από τους τρεις Αμερικανούς διπλωμάτες που αποχώρησαν επιδεικτικά από τη συνέντευξη που είχε δώσει ο Ανδρέας Παπανδρέου σε ξένους ανταποκριτές, διαμαρτυρούμενοι για τη «γενική και ευρεία επίθεσή του κατά των ΗΠΑ»· λίγες ημέρες αργότερα, επισκεπτόμενος ο Day στο Ηράκλειο Κρήτης τον περιφερειακό υπεύθυνο της Ε.ΔΗ.Ν. Φοίβο Ιωαννίδη, του υπέβαλε ερωτήσεις του τύπου τι γνώμη είχε για τη γραμμή που ακολουθούσε ο Ανδρέας Παπανδρέου, ποιες ήταν οι διαφορές με τη γραμμή του Γεωργίου Παπανδρέου κ.τ.λ., ενώ μιλώντας για τον Ρόμπερτ Κένεντυ, τον χαρακτήρισε «δημαγωγό και πολιτικό του δρόμου», με συνέπεια να προκληθεί δημόσια αντίδραση της Ε.ΔΗ.Ν. που εξέδωσε και σχετική ανακοίνωση· βλ. εφημ. *Ελευθερία*, 2 και 3.3.1967, *Το Βήμα*, 7.3.1967.

57. Βλ. εφημ. *Το Βήμα*, 25.10.1973.

58. Βλ. εφημ. *Το Βήμα και Μακεδονία*, 10.11.1973.

59. Βλ. εφημ. *Μακεδονία*, 16.11.1973.

60. Βλ. εφημ. *Το Βήμα*, 17.11.1973.

όπως οι Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, Ευάγγελος Αβέρωφ, Ιωάννης Βαρβιτσιώτης, Ιωάννης Τσουδερός, Στέλιος Αλαμανός, Εμμανουήλ Κοθρός, Θεοχάρης Ρέντης, Αλέξανδρος Σπανορήγας, Χρήστος Κιτσιδής, Μιχαήλ Παπακωνσταντίνου, ο άλλοτε εκδότης της *Ελευθερίας* Πάνος Κόκκας κ.ά.⁶¹ Ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Σόλων Γρηγοριάδης, ένα χρόνο μετά την πτώση της δικτατορίας, δημοσίευσε μια σχετική περιγραφή, που επρόκειτο να προκαλέσει αίσθηση και να προσθέσει μια επιπλέον πινακίδα στον καμβά της υπόθεσης που μας απασχολεί: «Σε μια δεξίωση που έγινε προς τιμήν του [του Αμερικανού διπλωμάτη], στην οποία παρευρίσκοντο 30 περίπου δημοσιογράφοι, στρατιωτικοί, πολιτικοί και διπλωμάτες, ο Ντέν εξεφράσθη ανοιχτά: “Πρέπει να αλλάξετε την κυβέρνηση Μαρκεζίνη, να διώξετε και τον Παπαδόπουλο. Εμείς οι Αμερικανοί δεν θέλουμε ούτε τον ένα, ούτε τον άλλο”».⁶² Και συμπληρώνει ο Γρηγοριάδης: «Αυτό σήμαινε ότι ο Μαρκεζίνης δεν ικανοποιούσε τους Αμερικανούς. Δεν τους εξυπηρέτησε κατά την αραβοϊσραηλινή κρίση. Και συνεπώς στο εξής θα αντιμετώπιζε και άλλες αντιξοότητες στην απίθανη προσπάθειά του».⁶³

Είναι ασαφές αν ο Γρηγοριάδης ήταν παρών στη σύσκεψη εκείνη ως δημοσιογράφος ή του μεταφέρθηκαν από άλλους τα υποτιθέμενα λόγια του Day. Όπως κι αν έχει, η μικρή αυτή παράγραφος ελήφθη ως αδιαμφισβήτητο επί λέξει τεκμήριο και κατέλαβε περίοπτη θέση σε πολλά δημοσιεύματα έκτοτε. «Ένας Αμερικανός διπλωμάτης, που επισκέφθηκε τη χώρα λίγο μετά τη λήξη του πολέμου, ακούστηκε σε μια δεξίωση, που δόθηκε προς τιμήν του, να καταφέρεται εναντίον της Ελληνικής Κυβερνήσεως», σημειώνει ο Chris Woodhouse.⁶⁴ «Η αρνητική στάση των Αμερικανών απέναντι στον Παπαδόπουλο άρχισε να εκφράζεται και δημόσια», σχολιάζει στην –εξαιρετική– διατριβή του ο Δημήτρης Χαράλαμπος⁶⁵ κ.τ.λ. Και όλοι παραπέμπουν στην παράγραφο Γρηγοριάδη.⁶⁶

61. Βλ. εφημ. *Μακεδονία*, 16.11.1973.

62. Βλ. Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της δικτατορίας*, τ. 7 (3), Αθήνα 1975, σ. 55.

63. Στο ίδιο.

64. Βλ. Christopher Montague Woodhouse, *Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*, ό.π., σ. 183.

65. Βλ. Δημήτρης Χαράλαμπος, ό.π., σ. 295· πρβλ. επίσης Αλέξανδρος Ζαούσης, *Ο εμπαιγμός*, τ. 2, Αθήνα 1998, σ. 178.

66. Ένας τουλάχιστον από τους παρόντες στην αμερικανική δεξίωση της 15ης Νοεμβρίου 1973 δεν φαίνεται πάντως να οδηγήθηκε στο συμπέρασμα αυτό: «Ο Παπαδόπουλος έπεσε, γιατί η πολιτική του προκάλεσε δυσaréσκεια στις τάξεις των

Ας δούμε, ωστόσο, τι άλλο γνωρίζουμε για αυτό το ζήτημα. Στις 19 Οκτωβρίου 1973, τρεις εβδομάδες προτού αναχωρήσει για την Ελλάδα (και πάντως αφού η δημόσια στάση του ελληνικού καθεστώτος στο Μεσανατολικό είχε γίνει ήδη γνωστή), ο John Day συναντήθηκε με τον Θεόδωρο Κουλουμπή στην Ουάσιγκτον. Ο νέος υποδιευθυντής του Γραφείου Ελληνικών Υποθέσεων προσπάθησε να πείσει τον Έλληνα πανεπιστημιακό ότι «οι πολιτικοί πρέπει να συμμετάσχουν στις επικείμενες εκλογές του 1974», που σκόπευε να οργανώσει ο Μαρκεζίνης, και, όταν ο Κουλουμπής προέβλεψε πιθανές «φοιτητικές εκδηλώσεις και εργατικές διαμαρτυρίες», ο Day αντέτεινε ότι «οι φοιτητές θα έπρεπε να είναι ικανοποιημένοι μετά τη φιλελευθεροποίηση». ⁶⁷ Δεν μοιάζουν και πολύ «αντιπαπαδοπουλικά» όλα αυτά.

Μια δεύτερη επίσης ενδιαφέρουσα πληροφορία είναι ότι, καθ' οδόν προς την Αθήνα, ο ελληνομαθής διπλωμάτης έκανε προηγουμένως μια 48ωρη στάση στο Λονδίνο, όπου συναντήθηκε «με κύκλους των Ελλήνων αυτοεξορίστων». ⁶⁸ Ενδεχομένως οι επαφές του εκεί και οι κατοπινές συναντήσεις που είχε στην Αθήνα, να μετέβαλαν την αρχική του εικόνα για την πορεία των πραγμάτων και τις πραγματικές προοπτικές του εγχειρήματος Μαρκεζίνη. Εκείνη τη βραδιά της δεξίωσης στην πρεσβεία, οι κεντρικοί δρόμοι της πρωτεύουσας γύρω από το Πολυτεχνείο αντηχούσαν ήδη για δεύτερη ημέρα από τα συνθήματα των διαδηλωτών κατά του Παπαδόπουλου αλλά και εναντίον των Αμερικανών, ⁶⁹ επαληθεύοντας

ηγετικών ομάδων της Χούντας [που] συσπειρώθηκαν γύρω από τον Ιωάννη», εκτιμά ο Κ. Μητσοτάκης: «Τώρα, σχετικά με τυχόν ανάμιξη των Αμερικανών [...] δεν έχω καμία ένδειξη και περισσότερο καμία απόδειξη. Θα έλεγα ότι ήταν εσωτερική υπόθεση. Απλά οι Αμερικανοί αποδέχθηκαν το γεγονός»: βλ. Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Κώστας Μητσοτάκης – Πολιτική βιογραφία*, τ. 2, Αθήνα χ.χ. σ. 360-362.

67. Βλ. Θεόδωρος Α. Κουλουμπής, ...71 ...74: *Σημειώσεις ενός πανεπιστημιακού*, Αθήνα 2002, σ. 285-286.

68. Βλ. ανταπόκριση του Α. Κωστή από το Λονδίνο, που δημοσιεύθηκε στην εφημ. *Μακεδονία* (11.11.1973) με τίτλο «Μετά τας αποτυχίας του κ. Μαρκεζίνη: Η “αποστολή του Νταίη” ένδειξις ανησυχιών του Σπαίητ Ντηπάρτμεντ;»: ταυτόχρονα, ο John Day είχε προγραμματισμένη συνάντηση στο Λονδίνο με τον διοικητή των αμερικανικών ναυτικών δυνάμεων στην Ευρώπη (USNAVEUR), με αντικείμενο τη συμφωνία ελλημενισμού: βλ. Telegram 204016 from the Secretary of State to the Embassy in London, Washington, October 15, 1973, 2006Z (NARA, όπως παρατίθενται από την Public Library of US Diplomacy, προσβάσιμο στο διαδίκτυο: στο http://www.wikileaks.org/plusd/cables/1973STATE204016_b.html).

69. «“Down with Papadopoulos” and “Americans out”»: βλ. «Big Student Protest Continues in Athens», εφημ. *New York Times*, 16.11.1973.

με δραματικό τρόπο την προειδοποίηση του Κουλουμπή προς τον Day. Με βάση αυτά τα δεδομένα, δεν αποκλείεται να ειπώθηκε μια φράση η οποία στη συνέχεια μεγαλοποιήθηκε και παρερμηνεύθηκε.

Ότι ο Αμερικανός αξιωματούχος πιθανόν να γνώριζε κάτι για το επικείμενο πραξικόπημα, προκύπτει ως εικασία και από τη συνέχεια. Λίγες εβδομάδες μετά την 25η Νοεμβρίου, σε συζητήσεις που είχε με Έλληνες στην Ουάσιγκτον, ο Day επέμεινε ότι ο Ιωαννίδης και οι στρατηγοί που συνεργάστηκαν μαζί του, σχεδίαζαν αρχικά «την ανατροπή του Παπαδόπουλου για να σχηματισθεί Εθνική Κυβέρνηση υπό τον Καραμανλή», αλλά «τώρα όμως που επικράτησε ο Ιωαννίδης, ακολουθεί άλλη τακτική», την οποία, μάλιστα, χαρακτήριζε ως «υπαναχώρηση». ⁷⁰ Ταυτόχρονα επιδίωξε να μεταφερθεί στον Καραμανλή ότι «εκτιμάται ιδιαίτερα από όλα τα κλιμάκια της Αμερικανικής Κυβερνήσεως» και ότι «αυτά που λέγονται ότι η CIA επενέβη και ανέτρεψε τον Παπαδόπουλο, είναι φαντασιώσεις». ⁷¹

Η πρόταση συγκρότησης μιας κυβέρνησης («εθνικής ενότητας») υπό τον Καραμανλή υποστηρίχθηκε από ποικίλες πλευρές αμέσως μετά το πραξικόπημα, ⁷² αλλά ο ισχυρισμός του Day ότι αυτό ήταν το αρχικό σχέδιο του Ιωαννίδη πριν από την 25η Νοεμβρίου, αποτελούσε ίσως έναν ισχυρισμό που του είχε διοχετευθεί υποβολιμαία κατά τις επαφές του στην Αθήνα, στο διάστημα 10-16 Νοεμβρίου. ⁷³ Σε κάθε περίπτωση, όλα

70. «12.12.1973: Ο Day του Υπουργείου Εξωτερικών είπε στον Νικολόπουλο ότι ο Ιωαννίδης με τους στρατηγούς αποφάσισαν την ανατροπή του για να σχηματιστεί Εθνική Κυβέρνηση υπό τον Καραμανλή. Τώρα όμως που επικράτησε ο Ιωαννίδης ακολουθεί άλλη τακτική» [...] «14.12.1973: Τηλεφώνησα στον Κουλουμπή και μου είπε ότι έφαγε με τον Day μαζί με τον Νικολόπουλο, τους είπε για την υπαναχώρηση του Ιωαννίδη από την αρχική κοινή απόφαση όλων και για τη ρευστότητα της καταστάσεως» βλ. Ορέστης Βιδάλης, *Ιστορικό Ημερολόγιο*, ό.π., σ. 864-866.

71. Στο ίδιο, σ. 881.

72. Και πρώτα απ' όλα από τον ίδιο τον Henry Tasca, με την υποστήριξη του Tom Pappas (βλ. Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες*, ό.π., σ. 165-168): προς την κατεύθυνση αυτή φαίνεται ότι κινήθηκε και ο Μακαρέζος (Νικόλαος Μακαρέζος, *Πώς καταλήξαμε στη «μεταπολίτευση»: Νοέμβριος 1973 – Ιούλιος 1974*, Αθήνα 2010, σ. 63): πρβλ. επίσης το σχόλιο του Γάλλου ανταποκριτή Paul-Jean Franceschini: «Prépare-t-on vraiment sous l'égide de militaires de haut grade, «raisonnables» et «modérés», un appel a M. Caramanlis, doté des pouvoirs spéciaux qu'il a réclamé?», εφημ. *Le Monde*, 27.11.1973.

73. Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι ο John Day ήταν μεταξύ των συντακτών του Memorandum για τον Kissinger, στο οποίο, όπως είδαμε, υπογραμμιζόταν ότι η

αυτά αποτελούν ενδεχομένως ενδείξεις μιας βαθμιαίας μεταστροφής των Αμερικανών έναντι του πειράματος Παπαδόπουλου-Μαρκεζίνη, αλλά δεν τεκμηριώνεται ότι συσχετίζονται με τον Αραβοϊσραηλινό πόλεμο.⁷⁴

κυβέρνηση Παπαδόπουλου «υπήρξε κρυφίως αρωγός των Ηνωμένων Πολιτειών με ποικίλους τρόπους, μας επέτρεψαν τη χρήση του αεροδρομίου της Σούδας» κ.τ.λ.: βλ. *Foreign Relations 1969-1976*, Vol. XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, έγγραφο 10, σ. 38.

74. «Και εγώ είμαι της γνώμης ότι δεν ήταν οι Αμερικανοί πίσω από αυτή τη μεταβολή», σημειώνει στο ημερολόγιό του στις 11.12.1973 ο Ορέστης Βιδάλης, *ό.π.*, σ. 861. «Δεν ήταν λίγοι οι Έλληνες που υποπτεύονταν ότι η αμερικανική κυβέρνηση δυσχεραστήθηκε από την ελληνική ουδετερότητα και για τον λόγο αυτό έπαυσε να υποστηρίζει τον Παπαδόπουλο και τον Μαρκεζίνη», παρατηρεί ο Woodhouse, *ό.π.*, σ. 182-183: «Όμως, οι υποψίες αυτές δεν επιβεβαιώνονται από τις μεταγενέστερες αμερικανικές μαρτυρίες».

SUMMARY

Leonidas Kallivretakis, *The Greek Dictatorship in the conjuncture of the 1973 Middle East War*

The purpose of this article is to explore a widely-held «urban legend», namely, that the Papadopoulos' military regime was overthrown in November 1973 by the Americans, because the Greek dictator refused to assist the United States' supply effort in support of Israel during the Arab-Israeli war in October 1973. This assumption holds a prominent position in the wider realm of various conspiracy theories, which seek simplistic explanations of complicated dramatic events. By following in detail the unfolding of events step-by-step, by thoroughly scrutinizing all available material and highlighting the contradictions they reveal, the author concludes that there is no hard evidence supporting the above theory surrounding Papadopoulos' ouster.

